

Logboeken als onderzoeks- instrument

Edwin van Meerkerk

Een manier om ervaringen en gedrag van binnenuit te laten beschrijven zonder als onderzoeker tussenbeide te komen is het logboek. Edwin van Meerkerk beschrijft hoe je dit instrument van kwalitatief onderzoek kunt benutten.

Traditioneel richt veel onderwijsonderzoek zich op de invloed van docent-activiteiten op het leerproces van leerlingen (Nye, Konstantopoulos, & Hedges, 2004) en de invloed van een bepaalde manier van onderwijzen en van ‘teacher beliefs’ op de onderwijspraktijk (Buehl & Beck, 2015). De afgelopen jaren is de nadruk meer komen te liggen op het perspectief van de docent. Een belangrijke term daarbij is professionele identiteit (Akkerman & Meijer, 2010). Hoe ontwikkelt deze zich? Welke invloeden zijn daarbij van belang? Tegen welke problemen lopen beginnende docenten aan? Om op dergelijke vragen een antwoord te krijgen zijn verschillende onderzoeksinstrumenten ingezet, zoals vragenlijsten (Beijaard, Verloop, & Vermunt, 2000), storytelling (Gomez, Walker, & Page, 2000; Kelchtermans, 2016), portfolio-analyse (Antonek, McCormack, & Donato, 1997) en onderzoek op basis van persoonlijke, subjectieve ervaring (Dallmer, 2004).

De grote gemene deler van deze verschillende onderzoeksbenaderingen is het streven het eigen perspectief van de docent en de ontwikkeling van diens identiteit van binnenuit in beeld te brengen, maar doorgaans zonder dat de rol van docent en onderzoeker samenvallen (Kim, 2013). Hierbij wordt geprobeerd een balans te vinden tussen de subjectieve ervaring van de docent en de objectieve analyse van de onderzoeker (Pope, 2012). In dit artikel staat een onderzoeksinstrument centraal dat in onderwijsonderzoek nog nieuw is: het logboek. Daarbij gaat het niet om professionele logboeken, die docenten vanuit reguliere werkprocessen bijhouden, of om persoonlijke dagboeken – hoewel deze ook geschikt zijn als bron in onderzoek – maar om wat in de vakliteratuur een ‘research solicited diary’ of ‘journal’ heet: dag- of logboeken die iemand schrijft op verzoek van een onderzoeker.

Instrument, methode en methodologie

Ieder onderzoeksinstrument is onderdeel van een bepaalde onderzoeksmethode en gaat uit van een welomschreven methodologie. Logboeken zijn een typische exponent van kwalitatief onderzoek, dat zich richt op het ‘hoe’ en niet op het ‘hoeveel’, en is daarmee vaak beschrijvend van aard. Onderzoeksgestuurde logboeken zijn een instrument dat, in tegenstelling tot de veelal door historici gebruikte ‘normale’ log- en dagboeken, in kwalitatief sociologisch en onderwijskundig onderzoek wordt gebruikt. Ze kunnen het beste worden gecombineerd met andere instrumenten, zoals interviews en documentanalyse (Van Meerkerk, 2017). Hierdoor kan de onderzoeker, zoals bij alle vormen van triangulatie, een eenzijdige interpretatie voorkomen.

Onderzoeksgestuurde logboeken zijn een ingang in de gedachten, gevoelens en het gedrag van mensen in hun professionele context (Ohly, Sonntag, Niessen, & Zapf, 2010). Omdat ze, zoals ik verderop zal toelichten, gekoppeld zijn aan vaste momenten, bieden ze ‘snapshots of particular social spaces, embodied and emotional practices in the making’ (Morrison, 2012, p. 74), dus een relatief ongerefleeteerd inzicht in de dagelijkse praktijk. Daarmee zijn

ze bij uitstek geschikt voor onderzoek naar de manier waarop mensen omgaan met bepaalde situaties, vooral wanneer deze alledaags en continu zijn (dagboeken) of geregeld terugkeren (logboeken).

Onderzoeksgestuurde logboeken zijn interessant als instrument in onderzoek dat draait om van binnenuit te begrijpen wat er in een ander omgaat en wat iemand ertoe drijft om zich op een bepaalde manier te gedragen. Dit is te vatten onder de methodologische school van de hermeneutiek. Deze denkrichting, waarvan de Duitse negentiende-eeuwse historicus Wilhelm Dilthey als belangrijkste grondlegger geldt, gaat uit van het begrip *Verstehen*. Hiermee wordt bedoeld dat het doel van onderzoek is de ander te begrijpen, met nadrukkelijk inbegrip van de persoonlijke en contextuele factoren (Kim, 2013). Onderzoeksgestuurde logboeken zijn daarbij een instrument waarbij de onderzoeker een balans zoekt tussen de objectiverende aanpak van bijvoorbeeld gesloten of semigestructureerde interviews en participerende observatie of auto-etnografische benaderingen.

Onderzoeksgestuurde logboeken in de praktijk

Dag- en logboeken als onderzoeksinstrument komen voort uit twee onderzoekstradities. De eerste is de studie van egodocumenten, de neerslag van het persoonlijk leven zoals dat in bijvoorbeeld dagboeken of brieven te vinden is. Deze bronnen zijn niet voor het onderzoek opgesteld en er ontbreekt vaak informatie. Bovendien is vaak onzeker of het materiaal wel compleet en betrouwbaar is. Dat het desondanks, vooral in historisch onderzoek, als een rijke bron geldt, is omdat de teksten een directe toegang lijken te geven tot de leefwereld van de schrijver, al is er twijfel over de mogelijkheid bredere conclusies te trekken uit dit type bronnen (Dekker, 2002).

Het door de onderzoeker 'bestelde' dag- of logboek als onderzoeksinstrument komt daarnaast voort uit kwalitatief sociaalwetenschappelijk onderzoek, waarbinnen de data het resultaat zijn van een ingreep door de onderzoeker. Onderzoekslgboeken zijn voor het eerst op een schaal van enige omvang toegepast vanaf het einde van de jaren tachtig van de vorige eeuw, vooral in onderzoek naar de alledaagse medische praktijk. Onderzoekers stellen dat logboeken het grote voordeel hebben dat de tijd voor reflectie en introspectie tussen de beschreven gebeurtenissen en het schrijven doorgaans veel korter is dan die tussen een gebeurtenis en een interview (Bolger, Davis, & Rafaeli, 2003). Ook leveren logboeken een beter inzicht in routinematige processen en alledaagse gebeurtenissen die in interviews veel minder aan bod komen, juist omdat mensen ze als 'te gewoon' beschouwen (Elliott, 1997). Onderzoeksgestuurde logboeken hebben tot doel om handelingen openbaar te maken die anders verborgen zouden blijven, zonder dat de onderzoeker door zijn of haar aanwezigheid verstoring werkt (Bell, 1998).

Verwant is het gebruik van logboeken die studenten van lerarenopleidingen bijhouden, al gebeurt dat niet omwille van onderzoek, maar omwille

van hun professionele ontwikkeling (Warner, 1971). Daarom zijn ze problematischer voor het doen van onderzoek met een vraag die gericht is op andere praktijken dan die waarvoor het logboek bedoeld was.

In mijn eigen onderzoek heb ik logboeken in twee projecten ingezet. Het eerste was een onderzoek naar het programma Cultuureducatie met Kwaliteit (CMK). Hier was het doel het leerproces van reguliere leerkrachten in beeld te krijgen tijdens een serie trainingen en workshops vanuit het programma CMK. In het tweede project heb ik met logboeken de rol van de cultuurcoördinator als intermediair binnen het schoolteam en tussen de school en buitenschoolse partners in beeld gebracht. In het eerste geval was het van belang de ervaringen van de leerkrachten zo kort mogelijk na de training vast te laten leggen, zodat de eerste indrukken en kleine details niet verloren zouden gaan. In het tweede geval wilde ik de dagelijkse werkzaamheden zoveel mogelijk in beeld krijgen en vroeg ik de cultuurcoördinatoren wekelijks een logboek aan te leveren.

De eerste manier van werken heet 'event contingent', de tweede 'interval contingent'. Er is ook een derde mogelijkheid, 'signal contingent', waarbij de onderzoeker deelnemers met bijvoorbeeld een sms-bericht vraagt om hun ervaringen vast te leggen (Wheeler & Reis, 1991). De aard van de gekozen prikkel is afhankelijk van het doel van het onderzoek.

Een voorbeeld

In het onderzoek naar cultuurcoördinatoren kregen de deelnemers, net als eerder bij het onderzoek naar Cultuureducatie met Kwaliteit, een halfopen format voor het logboek. Hierdoor was de basis van de gegevens van de verschillende deelnemers vergelijkbaar, maar hadden zij tegelijkertijd de vrijheid hun ervaringen naar eigen believen weer te geven. Uit de analyse van de manier waarop de deelnemers aan het CMK-onderzoek omgingen met het halfopen format, was namelijk gebleken dat hierin grote verschillen bestaan: sommige mensen hebben een voorkeur voor een vast kader, waar anderen liever de vrije hand krijgen. Ook de manier waarop deelnemers hun logboek invullen, is zo een bron van informatie (Van Meerkerk, 2017).

Gedurende het schooljaar 2017-2018 ontving ik iedere vrijdag of zaterdag van zeven cultuurcoördinatoren een mail met het logboek van die week, veertig schoolweken lang. Veelal voorzien van een kort berichtje, zoals deze, verstuurd op een vrijdag om 16:28 uur:

Beste Edwin,

Voor vandaag geef ik er de brui aan! Morgen en zondag zal ik wel wat moeten doen, denk ik, maar dat lees je volgende week wel.

Met groet en een fijn weekend, [...]

In het format vroeg ik naar de activiteiten van de afgelopen week, zowel het reguliere werk als de cultuurcoördinatortaken, waar het had plaatsgevonden, wie erbij waren en hoe lang het had geduurd. Ook een korte evaluatie van de activiteit, is het regulier of incidenteel, hoe heb je het voorbereid en hoe is het verlopen, konden leerkrachten aangeven. In veel logboeken kwam tijdsdruk ter sprake, en de gewenste en reële verdeling van de beschikbare tijd voor de verschillende taken en rollen. Dat is een algemeen kenmerk van dit instrument. Tijdsbesteding en tijdbeleving is dan ook vaak een doel van logboekonderzoek geweest (Szalai, 1975).

De deelnemers aan het onderzoek vonden al snel hun eigen ritme en routine voor de logboeken. Op die manier werd het een gewoonte, iets waaraan ze ook wel refereerden. Dat gegeven vergroot de betrouwbaarheid van de data.

Ik was op zoek naar de invulling van de rol van de cultuurcoördinator als intermediair. Onderliggende vragen waren onder meer met wie ze hoe vaak contact hadden. Door wekelijks te noteren wat ze gedaan hadden, gaven de coördinatoren niet alleen een beeld van de frequentie van hun verschillende contacten, ze brachten hierbinnen ongemerkt ook een hiërarchie aan. Bij vergaderingen met een vaste groep noemden ze veelal slechts een of twee bij naam, en ook bij externe contacten was er een verschil tussen mensen die ze omschreven als vertegenwoordigers van een instelling en mensen die ze bij naam noemden. Zo ontstond als vanzelf een reliëf in de wereld rond de cultuurcoördinator.

Na afloop van het schooljaar had ik met 266 logboeken van elk tussen 400 en 2.000 woorden een bijzonder rijke bron. Het routinematige aspect van de logboeken maakt deze resultaten transparanter en objectiever dan door interviews achteraf of observaties mogelijk zou zijn geweest.

De logboeken lenen zich voor verschillende analyses. Door het vertalen van de inhoud naar tijdsbesteding per activiteit is een overzicht te genereren van de verhouding van verschillende activiteiten. Een inventarisatie van de genoemde personen en instanties genereert een netwerk, met sterkere en minder sterke verbanden. Analyse van het woordgebruik maakt het mogelijk inzicht te krijgen in de emotionele reactie van deelnemers op bepaalde contexten, personen en activiteiten. De manier waarop de logboeken worden ingevuld, door de een meticuleus en puntsgewijs, door de ander grotendeels los van het format en met uitweidingen en bijlagen, geven inzicht in de professionele identiteit van de deelnemers. En een combinatie van dit alles legt relaties bloot tussen gebeurtenissen, personen en de manier waarop deelnemers dit ervaren. Verder verkrijg je met een discoursanalyse zicht op het onderliggende vertoog in de beschrijvingen. Op basis van woordfrequentie, woordcorrelatie en wisseling in vocabulaire is ten slotte in beeld te brengen wat de vanzelfsprekendheden en aannames zijn en hoe de coördinatoren de samenwerking ervaren.

Voorwaarden en beperkingen

Dit onderzoeksinstrument vraagt van deelnemers een aanzienlijke tijdsinvestering. Een belangrijke voorwaarde voor het slagen van dergelijk onderzoek is dan ook een blijvende betrokkenheid van de deelnemers (Meth, 2003; Sheble & Wildemuth, 2009). In mijn onderzoek heb ik, naar voorbeeld van eerdere onderzoekers, de deelnemers een financiële vergoeding geboden voor hun inspanningen. Dat betekent een extra investering voor het onderzoeksproject, maar heeft wel het gewenste effect. Zeker in de eerste fase, wanneer de routine nog niet is ingetreden, is een beloning een goede prikkel. Wanneer deelnemers niet voor de hele looptijd van het onderzoek en met de vereiste regelmaat hun bijdrage leveren, verliest het instrument immers zijn kracht.

Voor de deelnemers is het bijhouden van een logboek niet alleen een relatief zware belasting, het is ook een middel voor persoonlijke reflectie. In interviews achteraf gaven diverse deelnemers hun voornemen te kennen ermee door te gaan, omdat het hen inzicht verschaftte in hun tijdsinvestering in verschillende taken en ze het een goed reflectiemiddel vonden. Ze waardeerden het zonder uitzondering zeer, maar dat is tegelijkertijd een risico, omdat het zelfreflectieve karakter van het logboek de inhoud kan beïnvloeden (vgl. Elliott, 1988).

Wat in de logboeken afwezig is, zijn de grote lijnen in het professionele en persoonlijke leven van de deelnemers. Waar geïnterviewden soms makkelijk een overstap maken naar eerdere gebeurtenissen, hun levensloop of de structuur van de organisatie waarin ze werken, beperken leerkrachten zich in hun logboeken, zo bleek ook in mijn onderzoeken, tot dagelijkse werkzaamheden en de manier waarop zij die beleefden. Zo bieden logboeken een inkijkje in de dagelijkse praktijk en de persoonlijke beleving daarvan (Morrison, 2012).

Omdat het logboek alleen alledaagse gebeurtenissen beschrijft, is het nodig om dit instrument aan te vullen met een of meer interviews met de deelnemer, om de context in beeld te krijgen en om (achteraf) uitleg te krijgen over opmerkingen of beschrijvingen die voor een buitenstaander onduidelijk zijn. Vanwege het subjectieve karakter van de logboeken is het daarnaast belangrijk om ook mensen in de omgeving van de deelnemer te interviewen en relevante documenten te bestuderen (Meth, 2003). De representativiteit is tot slot afhankelijk van zowel de duur van het project als het aantal deelnemers. De gewenste omvang is daarbij uiteraard afhankelijk van de vraagstelling.

Tot slot

Als kwalitatief onderzoeker lijd ik weleens aan twijfel over de objectiviteit en representativiteit van wat ik onderzoek en kijk met jaloezie naar de ogenschijnlijk harde uitkomsten van collega's met een kwantitatieve aanpak. Tegelijkertijd hecht ik zeer aan de rijkdom en gedetailleerdheid van de kwalitatieve casus en wil ik zo diep mogelijk in de haarvaten van de dagelijkse praktijk komen met mijn onderzoek. De 'research solicited diary' was daarom een waardevolle ontdekking. Door de aard van het instrument is het mogelijk om zowel de subjectieve ervaring en de alledaagse praktijk te vangen als een neutrale positie in te nemen als onderzoeker.

Door in het gebruik van onderzoeksgestuurde logboeken niet alleen te kijken naar de beschreven praktijk, maar deze ook te onderwerpen aan een discoursanalyse en bovendien de manier waarop de deelnemers het logboek gebruiken te onderzoeken, is het een bijzonder rijke bron, die een goede aanvulling kan zijn op andere kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksmethoden.

Edwin van Meerkerk doet aan de Radboud Universiteit onderzoek naar en geeft onderwijs over kunsteducatie, cultuurbeleid en utopische en dystopische fictie. Hij is senior fellow in het Comenius programma voor onderwijsinnovatie.
E e.vanmeerkerk@let.ru.nl

Literatuur

- Akkerman, S. F., & Meijer, P. C. (2011). A dialogical approach to conceptualizing teacher identity. *Teaching and Teacher Education, 27*(2), 308-319.
- Antonek, J. L., McCormack, D. E., & Donato, R. (1997). The student teacher portfolio as autobiography: Developing a professional identity. *Modern Language Journal, 81*(1), 15-27.
- Beijaard, D., Verloop, N., & Vermunt, J. (2000). Teachers' perceptions of professional identity: An exploratory study from a personal knowledge perspective. *Teaching and Teacher Education, 16*(7), 749-764.
- Bell, L. (1998). Public and Private Meanings in Diaries: Researching Family and Childcare. In J. Ribbens & R. Edwards (Eds.), *Feminist Dilemmas in Qualitative Research* (pp. 83-87). London: Sage.
- Bolger, N., Davis, A., & Rafaeli, E. (2003). Diary Methods: Capturing Life as it is Lived. *Annual Review of Psychology, 54*, 579-616.
- Buehl, M. M., & Beck, J. S. (2015). The relationship between teachers' beliefs and teachers' practices. In H. Fives & M. Gregoire Gill (Eds.), *International handbook of research on teachers' beliefs* (pp. 66-83). New York, NY: Routledge.
- Dallmer, D. (2004). Collaborative relationships in teacher education: A personal narrative of conflicting roles. *Curriculum Inquiry, 34*(1), 29-45.
- Dekker, R. (2002). De erfenis van Jacques Presser: Waardering en gebruik van egodocumenten in de geschiedwetenschap. *Amsterdams sociologisch tijdschrift, 29*(1), 19-37.
- Elliott, H. (1997). The Use of Diaries in Sociological Research on Health Experience. *Sociological Research Online, 2*(2), 1-11.
- Gomez, M. L., Walker, A. B., & Page, M. L. (2000). Personal experience as a guide to teaching. *Teaching and Teacher Education, 16*(7), 731-747.
- Kelchtermans, G. (2016). The Emotional Dimension in Teachers' Work Lives: A Narrative-Biographical Perspective. In M. Zembylas & P. A. Schutz (Eds.), *Methodological Advances in Research on Emotion and Education* (pp. 31-42). Cham: Springer.
- Kim, J.-H. (2013). Teacher Action Research as Bildung: An Application of Gadamer's Philosophical Hermeneutics to Teacher Professional Development. *Journal of Curriculum Studies, 45*(3), 379-393.
- Meerkerk, E. van. (2017). Teacher Logbooks and Professional Development: A Tool for Assessing Transformative Learning Processes. *International Journal of Qualitative Research, 16*(1), 155-156.
- Meth, P. (2003). Entries and Omissions: Using Solicited Diaries in Geographical Research. *Area, 35*(2), 195-205.
- Morrison, C.-A. (2012). Solicited Diaries and the Everyday Geographies of Heterosexual Love and Home: Reflections on Methodological Process and Practice. *Area, 44*(1), 68-75.
- Nye, B., Konstantopoulos, S., & Hedges, L. V. (2004). How large are teacher effects? *Educational Evaluation and Policy Analysis, 26*(3), 237-257.
- Ohly, S., Sonnentag, S., Niessen, C., & Zapf, D. (2010). Diary Studies in Organizational Research: An Introduction and Some Practical Recommendations. *Journal of Personnel Psychology, 9*(2), 79-93.
- Pope, M. (2012). Anticipating Teacher Thinking. In C. Day, J. Calderhead & P. Denicolo (Eds.), *Research on Teacher Thinking. Understanding Professional Development* (pp. 19-33). New York/London: Routledge.

Sheble, L., & Wildemuth, B. (2009). Research Diaries. In B. Wildemuth (Ed.), *Applications of Social Research Methods to Questions in Information and Library Science* (pp. 211-221). Westport/London: Libraries Unlimited.

Szalai, A. (Ed.) (1975). *The Use of Time: Daily Activities of Urban and Suburban Population in Twelve Countries*. The Hague: Mouton.

Warner, J. W. (1971). The Journal of Introspection and Its Place in the Graduate Elementary Teacher Education Program. *The Journal of Teacher Education*, 22(3), 287-290.

Wheeler, L., & Reis, H. T. (1991). Self-Recording of Everyday Life Events: Origins, Types, and Uses. *Journal of Personality*, 59(3), 339-354.